

УДК 821.161.2-32.09"18/19"І.Франко

ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА “СЛИМАК”

Зенон ГУЗАР

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії та історії української літератури,
вул. Т. Шевченка, 34, 82100, Дрогобич, Україна*

Розглянуто змістоформу малодослідженого твору Івана Франка. Оповідання “Слимак” примикає тематично до бориславського циклу, а також випереджає тему, опрацьовану в оповіданні “Задля празника”.

Ключові слова: Борислав, корчма, болото, мерзениць, свято, милосердя.

Оповідання “Слимак”, що продовжує бориславську тему, датоване січнем 1881 року, коли письменник приступав до написання вершинного твору бориславського циклу роману “Борислав сміється” (дату автор зазначив відповідною приміткою, коли вміщував його у збірку “В поті чола”).

Оповідання “Слимак” уперше надруковано в “Календарі товариства “Просвіта” за рік звичайний 1882” (Львів, 1881). Підписав свій твір письменник псевдонімом Мирон. Звернемо увагу на місце публікації. Календарі “Просвіта” були призначені для широкого кола читачів і розповсюджувалися, зокрема, в селах. Товариство ставило метою “спомагати народну просвіту в напрямі моральному, матеріальному і політичному”, розгорнувши розлогу видавничу діяльність.

Прикметно, що вже в 2-му числі петербурзького тижневика “Крај” 1881 року оповідання було надруковане в польському перекладі (в ньому автор зробив деякі скорочення і доповнення). Цей же текст без змін побачив світ ще й у львівському тижневику “Przyjacieł ludu”, але значно пізніше – у році 1889. Передруковував його автор у збірках “У поті чола” (1890), “Добрий заробок та інші оповідання” (1902).

Російський переклад оповідання знаходимо в збірці “В поте лица”. Як читаємо в листі Лесі Українки до І. Франка від 1 (14) серпня 1903 року, вона працювала над перекладом оповідання російською мовою, але він оприлюднений не був. У листі є деякі міркування перекладачки: “Просить мій видавець з фірми “Донская речь” (Н. Пономарьов, див. примітку до листа. – З. Г.), чи не дозволили б Ви подекуди затушувати антижидівські місця в таких речах, як, наприклад, “Ріпник” [...]. Коли ж згоджується, то напишіть, чи доручаєте мені ту “затушовку”, чи самі її переведете”. Річ іде про три оповідання – “Слимак”, “Сам собі винен” і “Ріпник” [2, т. 12, с. 82–83].

Пише Леся Українка про причини такої “затушовки”: “З огляду на останні події в Кишеневі: (антиєврейський погром. – З. Г.), російські ліберальні видавництва відносяться дражливо до таких положень, що можуть в очах публіки наблизити їх до лихої слави публіциста Крушевана, ярого антисеміта і ретрограда з газети “Бассарабок”. Може,

се трохи пересадна дражливість, але в різні моменти політичного життя вона досить зрозуміла” [2, т. 12, с. 82]. Міркування Лесі Українки ми матимемо на увазі з огляду на багатогранність єврейської проблематики у творах І. Франка, зокрема, в бориславському циклі. З одного боку, єврейське підприємництво в місті української нафти, особливо на початках “нафтової горячки”, було моральним і соціальним злом, і про це І. Франко писав однозначно. Але в аналізованому творі зображено жест милосердя (щоправда, досить своєрідним від шинкаря, що розбагатів у Бориславі) Юдки Мультироммеля. Він дотримав колись давно даного слова Слимакові і допоміг християнинові. З іншого боку, пригадаємо хоча б новелу “До світла”, спогад “Мої єврейські друзі”, стосунки з Теодором Герцлем та інші відомі речі.

Зверну увагу читача на ще один цікавий факт. Газета “Діло” у номерах від 1–2 липня 1913 року напередодні відкриття Другого З’їзду українського студентства, на якому святкували ювілей І. Франка, що був кульмінацією урочистостей, присвячених 40-річчю письменника, опублікувала велику статтю “Характеристика літературної діяльності Івана Франка” професора С. Смаль-Стоцького. Там, зокрема, читаємо: “серед позитивних героїв у творах письменника (Андрій Темера, адвокат Рафалович, учитель Омелян Ткач, старий священник в “Панських жартах”) є також “Хаїм Шамлайт” в поемі “По людськи” [1, с. 117].

Оповідання складається з трьох частин, у третій з яких спосіб оповіді змінено. Це єдиний прозовий твір І. Франка з такою особливістю поезики. Зауважимо також наявні у творі певні новелістичні компоненти, їх три.

Твір відзначається типовим для жанру оповідання зачином: “Було се давно, літ тому звиш двадцять [...]”. Отож у першій частині твору (написаного, як знаємо, 1881 року) дія відбувається на зламі 50–60-х років XIX ст., коли й розпочалася жахлива у всіх її проявах експлуатація великого природного ресурсу Франкового краю. Експлуатація не питомими людьми “Благословенного Підгір’я”, а зграєю зайд.

На самому початку твору маємо вказівку щодо локалізації дії: “... На дорозі, що веде з Дрогобича до Борислава, здибалися [...] два парубчаки, майже однаких літ, а такі неподібні до себе вдачею і зверхньою подобою”. Контраст у характеристиці основних персонажів буде витримуватися до кінця. Цей спосіб протиставлення матиме подвійну смисловою оптику.

Отже: міцний, здоровий, високий і вродливий “столярський челядник” Слимак, одягнений бідно, але охайно іде до Борислава, часто всміхається і часто затыгує “веселих пісень”. А другий “парубчак” (характерна деталь! Автор називає так не сільського хлопця нехристиянської віри) – “мізеренький скулений і обшарпаний злидак, майже з старечим без виразу лицем, маломовний і немов сумовитий”, з маленькими “запалими оченятами”, що мали неспокійний і лякливий вираз. Контраст різочий. Характерно й те, що Юдці далеко не властива якась упевненість у своєму майбутньому.

У діалозі двох “парубчаків” маємо таку проречисту деталь.

Слимак: “... Бога звивай, а рук прикладай.

– У нас так не кажуть, – відповів коротко Юдка.

– А як же у вас кажуть? Рад би я знати!

– У нас кажуть: хто на Бога здається, тому Бог не дасть пропасти” [2, т. 15, с. 221].

“Фаталізм” Юдки, як побачимо згодом, не був безпідставним, як і його “передбачення”, що “як Бог схоче, то й твої руки не допоможуть, Слимаку!” [2, т. 15, с. 222].

Слимак щедро почастиував Юдку, коли настала обідня пора, і “Ось уже Борислав”.

Коли оглянути картини Борислава у всьому циклі, то відзначимо в них таку наскрізну деталь: “непросихаюче болото” (це з роману). І тут ця деталь вельми промовиста через контраст із довкіллям: “Хоть досі йшли все сухою землею, хоть дощу не було вже майже від тижня, то прецінь у Бориславі на всіх вуличках було глибоке грузьке болото” [2, т. 15, с. 223].

Оказійні супутники прощаються. І тут автор удається до несподіваного (новелістичного) прийому. Юдка:

– Бувай здоров, Слимаку! А знаєш що? Якби тобі коли було чого треба, а я міг би, – знаєш, *я не такий жид* (курсив мій. – З. Г.), прийди до мене! Я тобі не забуду!

– Я до тебе? Ха, ха, ха! – зареготався Слимак. – А що ж ти мені допомоєш, коли ти сам голий!

– Хто знає, Слимаку, хто знає, що кому Бог судив. Ще раз кажу, приходи, Юдка тобі не забуде” [2, т. 15, с. 223].

Вельми стиснений сюжетний час, стиснені ситуації. Промовисті штрихи до характеристики етноментальності представників двох різних народів. Підкреслена відсутність упередженості, а тим більше ворожості. Стосунки між двома “парубчаками” природні і невимушені.

Другий розділ починається теж хронологічною вказівкою: “Минуло десять літ”. І далі: “При головній бориславській вулиці йно що отворився новий шинок” [1, т. 15, с. 223]. Відзначимо такі характерні деталі: до шинку треба було “східцями сходити в долину; вдень і вночі “робітники” (не, як зазвичай, писав раніше письменник, “ріпники”) “...заповнювали простору, брудну і вогуку шинківню”, над якою на чорній таблиці “огнисто-червоними буквами” значилось, що це “Bier und Branntwein-Ausschank des Judes Maultromme”. Є всі підстави вважати, що подібний шинок існував насправді і що письменник його бачив. Напис зроблено німецькою мовою, власник шинку таким способом хотів “підвищити” його статус.

Як виглядав тепер юдка, а саме він був тим шинкарем. Він і надалі “скулений”, але вже “не дуже-то мізерний”. Лаконічними, але напрочуд виразними масками подано портрет дружини юдки: “А за шинквасом стола гидка, як ніч, але багато вбрана жидівка, звичайно, з одним або двома дітьми на руках”.

І ось крізь натовп відвідувачів “протискається” “сумний, похнюплений, нужденний чоловік” обличчя “бліде й зісане”. Протискається на милицях.

Дружина юдки каже йому: “*Der Goy* (курсив мій. – З. Г.) *will schmissen mit dir*” (фраза вимовлена німецькою мовою; далі діалог Юдки з дружиною відбувається мовою єврейською). Гой – це був Слимак. Юдка каже йому зачекати, а дружині (Малці) дати Слимакові доброї горілки і закуску.

З пізнішого діалогу дізнаємося, що дружина Слимака “розбилася і вмерла”. Факт промовистий. Жіночий алкоголізм міг тоді з’явитися лише у Бориславі, гнізді деморалізації, яке Франко зобразив у всьому циклі в плані натуралістичному. Але в цьому оповіданні про п’яниць-жінок згадано вперше. Вона ж “перевела все”, що мав Слимак. Сам Слимак занедужав, йому відняло ноги... Заробляти столярством він уже не може.

Наведемо такий проречистий з погляду антропології твору обмін репліками:

– А видиш, Слимаку, чи я тобі не казав, що Бога не треба вчити, як має чоловіка карати? У Бога на все спосіб є.

– Ой, виджу вже! – зітхнув Слимак. – Кілько я перетерпів за ті літа. Боже єдиний! Ади, сивію!”

Юдка пам’ятає про свою обіцянку. Наразі звертається єврейським діалектом до Малки – і каже їй дати Слимакові “брудну лаху” під голову, а самому Слимакові – лягти “на лавочку” і переночувати.

На другий день Юдка знайшов “легшу роботу” для Слимака, запропонував йому нужденне житло, їжу, “дві пачки тютюну на тиждень, та й щосуботи дві порції горівки” за те, що Слимак виготовлятиме “...ручки до корбів та млинків, листовки”: “Навіть верстату не треба, можна на віснім стільці”.

“Словник української мови” (т. I, с. 684), дає таке пояснення підкресленого нами слова: вісний, -а, -е; діалект осьовий.

“Словник бойківських говірок” (ч. I, с. 131): вісний, вісний ніж та див. обіручний; порівняймо польське ośniak, ośnik (струж, медведика).

Слово “медведика” в СУМі не фіксується. Зате маємо гасло струг: інструмент для грубої обробки дерева струганням (т. IX, с. 788).

Як же виглядав тоді “вісний стілець”, сьогодні уявити важко.

Слимак отримав посильну роботу, житло, утримання, але не платню в грошовому виразі. І що ж: він не зрадив, а на запитання Юдки: “Пристали, Слимаку?

– Та що робити, най і так буде, – сказав понуро Слимак і похилив голову з таким сумним виразом, немов схилив її в якесь важке ярмо, з котрого вже ніяка сила не в стані видобути його” [2, т. 15, с. 226].

Сюжет другої частини оповідання має деякою мірою еліптичний характер. Коли “десять літ” життєвої долі Слимака автор “розкрив” читачеві (хвороба ніг, родинна драма – алкоголізм дружини, її поведінка і смерть), то шлях Юдки – немов поза кадром. Читач про те легко догадується. В тогочасному Бориславі шлях підприємця до збагачення був завжди нечесним, здирницьким, він реалізовувався за рахунок, умовно кажучи, “слимаків”, колишніх селян, здеморалізованих “на роботі” в бориславському пеклі. Назване оповідання має свій “обрій очікування” в контексті всього бориславського циклу – на момент створення “Слимака” були вже оприлюднені майже всі його твори. Нагадаємо ще раз, що саме тоді реалізовувався основний, вершинний проект – “роман на більшу скалю” – “Борислав сміється”.

“Минуло десять літ” – хронологічною вказівкою починаються всі три розділи оповідання. Третій розділ позначено декількома специфічними моментами поетики твору. Оповідь від “об’єктивної” переходить до способу “Ich-Erzählung”. Зміст розділу органічно пов’язаний з іншим твором письменника (ланкою бориславського циклу) – оповіданням “Задля празника”, опублікованим через десятиріччя спочатку польською мовою під назвою “Uroczyście” у виданні “Kalendarz robotniczy na rok 1892” (Львів, 1891). Українською мовою оповідання побачило світ аж у році 1911 (збірка “Батьківщина та інші оповідання”). У примітці до оприлюднення “Задля празника” (том 18 Зібрання творів у п’ятдесяти томах) читаємо: “Тему, розгорнуту в оповіданні,

І. Франко, обробляв і у віршах (аналізоване нами оповідання “Слимак” чомусь не згадується. – З. Г.). В архіві І. Франка (ф. 3, № 211, с. 80) у загальному зошиті, датованому 1881–1882 рр., (підкреслимо, що це час створення оповідання “Слимак” і творення роману. – З. Г.) збереглося два віршовані уривки “Голосний дзвінок скликає фабричний робучий люд...” та “Властивець фабрики велів...”, в яких розробляється та сама тема, що й в оповіданні “Задля празника”.

В архіві І. Франка (ф. 3, № 3096) зберігається також частина перекладу російською мовою оповідання “Задля празника”, який зробила О. Франко (2, т. 18, с. 478).

У 2-му томі Зібрання оприлюднено вірш “Голосний дзвінок скликає...” (разом з його варіантом у примітці). Подаємо “примітку”: “Голосний дзвінок скликає...” вперше надруковано в книзі Твори, т. 3, с. 465–467. Тут же вміщено й оповідання “Задля празника”, що поклало початок Франкового опрацювання цієї теми.

Умовно датується 1881 роком на тій підставі, що уривок вміщений серед віршів і перекладів, датованих цим роком [2, т. 2, с. 524]. Уточнимо: “поклало початок Франкового опрацювання цієї теми” саме оповідання “Слимак”.

У всіх перелічених творах (третій розділ оповідання “Слимак”) ідеться про приїзд цесаря влітку 1880 р. до Галичини й, зокрема, до Борислава – центру розвиненого вже на той час нафтопромислу.

Подія збирала в Бориславі “...тисячі народу з усієї підгірської околиці. Пішов і я”. Що ж відбувалося у містечку тієї днини. Цесар ще не прибув, але його очікували “... вінці, тріумфальні брами з написами. Тисячі хоругвок та тисячі празнично пристроєних жидів, що, неважаючи на сльоту, густо скупчувались по вулиці, що гордо всміхаючись та раз у раз нарікаючи на Бога, що попсував їм їх свято, котре їх так багато коштує”.

Вимова цього уривку говорить сама за себе “їх свято”: “так багато коштує”.

Оповідач з товаришами, ховаючись від негоди (був “густий та проймаючий” дощ) зайшли до шинку Юдки (“Зараз-таки за тріумфальною брамою”).

Знову перед читачами “Погана, як ніч, поморщена вже жидівка”. А ось характерний портрет Юдки:

“А по шинку походжував підстаркуватий уже жид, з гарним животиком, у атласовій бекеші, переперезаній святочним шовковим поясом, з *видраним* (курсив мій. – З. Г.) “штрамеле” на голові. На його гладкім, блискучім, хоч жовтім лиці виднівся супокій і вдоволення” [2, т. 15, с. 227].

Чітко зазначено контраст до портрета первісного, як і до того, що маємо в розділі другому.

Подвір’я шинку зображене в яскраво натуралістичних тонах – як контраст до “святочного” центру міста:

“...сліпі стіни [...], поліплені жовтою глиною”; “вогка клітка, брудна, занедбана, гнила й вонюча над усякий опис”; “велика купа сміття”; “нужденна не то шопа, не то буда, з прогнилим дахом і чорними неполіпленими в нужденних місцях дірваними стінами і “чималий потік води лився крізь шпори в полупаних деревах і попід прогнилим порогом до середини тієї шопи”. І такий “висновок” оповідача: “Сіра, гнила й мерзонна буденність царювала тут зовсім спокійно та непорушно” [2, т. 15, с. 227].

Нагромаджені тут характерні деталі є вагомим засобом зображення соціальної дійсності. Підприємці-зайди, “властивці” з “їх святом” і контрастом “мерзенної буденності” змальовані вельми лаконічно і вельми експресивно.

По суті вперше в циклі (коли не брати до уваги малого Гершка з повісті “Вое constrictor”) з’являється образ дитини – восьмирічної дівчинки, до того ж християнки. Дівчинка прийшла провідати “діда”. Але зайти до шопи вона не могла – перед дверима була величезна калюжа. Наратор, він же учасник подій, узяв на руки дитину і бродячи “мало що не по коліна” в калюжі, переніс її до шопи.

“Дивний і страшний вид показався нашим очам”. “Буда вся стояла в воді; “чорні голі стіни”; “вісний столець; столярське начиння, гиблівки”, “а в куті, також майже зовсім у воді, купа трісок, гиблівок, перегнаних на гній [...], а на тій купі, заритий у той гній до половини [...] лежав чоловік, синій, як боз, сухий, як скіпа, з виразом страшного болю і якогось жалю на поморщенім лиці” [2, т. 15, с. 228–229]. Тут десять років жив і помер Слимак... Є підстави стверджувати, що І. Франко бачив “у натурі” корчму Юдки та зображені тут подвір’я і буди (згадаймо відомі слова письменника – останній абзац в листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р., де йдеться про, за висловом Євшана, “документалістів” новелістики І. Франка. Наведу тут такі знаменні слова М. Євшана з його ювілейної (1913 року) статті “Іван Франко”: “Люди, які простягають до нас руки з тих образків і просять о поміч – отсе центр тих новел” [1, с. 117].

Дівчинка, побачивши, що дід мертвий, “скрикнула голосно, але її не почув ніхто. На вулиці лунав інший оглушливий крик:

– Віват! Най жиє наш тато! Най жиє!

Се був знак, що найдостойніший гість завітав у вулиці Борислава.

Вітальні вигуки лунали.

А дід Слимак на той час понуро, зі зболілим видом лежав у своїм гнилім берлозі, в тій гидкій шкарлуці, куди заперла його людська захланність і відки увільнила його тільки остатня приятелька – смерть” [2, т. 15, с. 229].

Та в цій “мерзенній буденності”, крім “захланності” зайд, є один світлий промінчик. Маленьку дівчинку посилає хвора мати відвідати “діда”, “... може, дідові треба що принести, або що, бо дід слабий на ноги і не може вийти...” [2, т. 15, с. 228]. Контраст аж надто промовистий: “милосердя” Юдки і милосердя слабкої жінки...

-
1. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга десята, “Quo tendiz”. Відхід. – Львів, 2009.
  2. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К., 1976–1986.

IVAN FRANKO'S STORY “SLYMAK” (“SNAIL”)

Zenon HUZAR

*Franco's State Pedagogical University of Drohobych,
Department of Ukrainian Literature Theory and History,
34, I. Franko str., 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine*

This article considers the content and form of Ivan Franko's work, which has been little researched. The story “Slymak” (“Snail”) thematically goes along with Boryslav cycle and introduces the theme, which was later developed in the story “Zadlia praznyka” (“For the sake of celebration”).

Key words: Boryslav, inn (korchma), mud, loathsomeness, celebration, charity.

РАССКАЗ ИВАНА ФРАНКО “СЛИЗНЯК”

Зенон ГУЗАР

*Дрогобыцкий государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
кафедра теории та истории украинской литературы,
ул. Т. Шевченко, 34, 82100, Дрогобыч, Украина*

В статье рассматривается содержание – форма малоисследованного произведения Ивана Франко. Рассказ “Слимак” (“Слизняк”) тематически примыкает к бориславскому циклу, а также предваряет тему, разработанную в рассказе “Задля праздника” (“Ради праздника”).

Ключевые слова: Борислав, корчма, грязь, мерзость, праздник, милосердие.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2010

Прийнята до друку 27.01.2010